

Συμπεράσματα Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου
«ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ.
Κύριλλος και Μεθόδιος, Ησυχασμός, Άγιον Όρος»

από τον Πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής Γεώργιο Π. Νάκο, ομότιμο καθηγητή Α.Π.Θ.

Η Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, στα πλαίσια των επιστημονικών της δράσεων ενόψει του Επετειακού Έτους για τα Ογδοντάχρονά της (1939-2019) και των παράλληλων εορταστικών εκδηλώσεών της, διοργάνωσε σε συνεργασία με την Ένωση Ελλήνων Σλαβολόγων Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο υπό τον τίτλο «ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ. Κύριλλος και Μεθόδιος, Ησυχασμός, Άγιον Όρος», τιμώντας τη Μνήμη του εκλιπόντος Καθηγητή Αντωνίου-Αιμιλίου Ταχιάου, διαμέσου του εξαιρετικού και πολυσχιδούς επιστημονικού του Έργου, στις 22 και 23 Φεβρουαρίου 2019 στην Αίθουσα Διαλέξεών της.

Στο Συμπόσιο συμμετείχαν διακεκριμένοι Έλληνες και ξένοι καθηγητές ελληνικών και αλλοδαπών Πανεπιστημίων και άλλων διεθνών ερευνητικών ιδρυμάτων.

Διαγραμματική αναφορά των πιο χαρακτηριστικών στοιχείων των ανακοινώσεών τους, ως μορφής περιληπτικών συμπερασμάτων, αναγνώστηκε μετά το πέρας του Συμποσίου από τον Πρόεδρο της Επιστημονικής Επιτροπής του Συμποσίου *Γεώργιο Π. Νάκο*, ομότιμο καθηγητή της Ιστορίας του Δικαίου στη Νομική Σχολή του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Τα εισαγωγικά στο Συμπόσιο από τον *Γεώργιο Π. Νάκο*, αναφέρθηκαν στη θεματική: «*Η Θεσσαλονίκη ως αφετηρία διαδόσεως του βυζαντινορωμαϊκού Δικαίου στους Σλάβους*», όπου επιχειρείται αρχικά η σύνδεση της Θεσσαλονίκης με τα δύο βασικά δικαιικά έργα υποδομής του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου, που επέδρασαν και επηρέασαν το δικαϊκό καθεστώς των Σλάβων, που δεν ήταν άλλα από τις δυο χαρακτηριστικές ιδιωτικές νομοκανονικές και δικαϊκές καταγραφές του ισχύοντος τότε Δικαίου, του «*Συντάγματος κατά στοιχείου*» του Ματθαίου Βλαστάρεως και του «*Προχείρου Νόμων*» άλλως «*Εξαβίβλου*» του Κωνσταντίνου Αρμενόπουλου, με γενικότερα αποδεκτές ημερομηνίες καταγραφής τους αντίστοιχα τα έτη 1335 και 1345.

Συνδέεται, επίσης, η Θεσσαλονίκη, εκ δευτέρου, εξίσου με τους τρεις χαρακτηριστικούς πυλώνες του Συμποσίου μας, που ενσωματώνονταν στο γλωσσικό και το νομοκανονικό έργο των αδελφών Κυρίλλου και Μεθοδίου, την ανάπτυξη του ισχυρότατου κοινωνικού και θεολογικού ρεύματος του Ησυχασμού, που διαπερνούσε τον 14^ο αι. την τότε κοινωνία, και την παγκόσμια αναγνώριση του περιώνυμου Αγίου Όρους, με την ιδιάζουσα εκκλησιαστική, θρησκευτική και κοινωνική του φυσιογνωμία.

Αναφορικά με τα διασωθέντα στην παλαιοσλαβική γλώσσα συγγράμματα του Μεθοδίου σημειώνονται από τα κυρίως εκκλησιαστικά του έργα, η κυριαρχία της λεγόμενης «*Ανώνυμης Ομιλίας*», το ειδικότερο περιεχόμενο της οποίας χαρακτηρίστηκε ως προσπάθεια «*θετικοποίησης του θείου δικαίου*», με βάση στοιχεία που παρατέθηκαν από τον αείμνηστο Παπαστάθη (Πάπ. 25), και από τα κυρίως νομοκανονικά και βασικά του έργα, τα αναφερόμενα στον «*Νομοκάνονα του Μεθοδίου*» (NM) και το «*Zakon Sudnyj Ljudem*» (ZSL) (: Νόμου εκδίκασεως των ανθρώπων ή Νόμου για την εκδίκαση

του λαού ή Νόμου διά τον λαόν). Στη συνέχεια ο *Ιωάννης Ταρνανίδης*, ομότιμος καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ., αναφέρθηκε στην εναρκτήρια ομιλία του με θέμα: «*Η πόλη της Θεσσαλονίκης ως ανάχωμα στην κατακτητική επέλαση των Σλάβων και συγχρόνως ως Πύλη εισόδου των ελληνοβυζαντινών πολιτιστικών αγαθών στον κόσμο τους*», κυρίως στις απανωτές προσπάθειες των Σλάβων να καταλάβουν την πόλη της Θεσσαλονίκης κατά την κάθοδό τους στα Βαλκάνια και στη ζωντανή εικόνα που σχηματίζουν για την πόλη αυτή, ισχυρή, απόρθητη και αποτρεπτική στα σχέδιά τους. Παράλληλα, όμως, τη θαυμάζουν και επηρεάζονται από το μεγαλείο της, και ιδιαίτερα από την διάχυτη αίσθηση των κατοίκων της ότι προστατεύονται από κάποια αόρατη παρουσία, την οποία οι κάτοικοί της αποκαλούν 'Άγιο Δημήτριο'. Ως αποτέλεσμα αυτής της άνισης πάλης με την ισχυρή πόλη και τον ακαταμάχητο Προστάτη της, διαμορφώνεται στη συνείδηση των πολιορκητών και των κοινωνιών τους με την πάροδο των ετών η αντίληψη ότι μπορούν, αφού ο Άγιος Δημήτριος δεν τους επιτρέπει να την καταλάβουν, να την αντιγράψουν, μαζί και με τον Άγιο της. Έτσι η πόλη του Αγίου Δημητρίου, με την πάροδο του χρόνου μετατρέπεται σε πύλη εισόδου στον κόσμο τους, ιδιαίτερα των προηγμένων ιδεών, του βυζαντινού πολιτισμού και της χριστιανικής πίστης και της πνευματικής καλλιέργειας.

Ακολούθως, ο *Ljubomir Maksimović*, ομότιμος καθηγητής του Πανεπιστημίου Βελιγραδίου εισηγήθηκε το θέμα: «*Βυζαντινή πνευματική επιρροή και πολιτική της μεσαιωνικής Σερβίας*», όπου τόνισε ιδιαίτερα ότι ο μακροχρόνιος εκχριστιανισμός των Σέρβων (από τα μέσα του 7^{ου} έως και τα μέσα του 9^{ου} αιώνα) ήταν αποτέλεσμα της δράσης των θυλάκων (ενκλάβια) δημιουργηθέντων εντός της Αυτοκρατορίας στην Αδριατική ακτή, που εκκλησιαστικά ανήκαν στη δικαιοδοσία της Ρώμης. Εκείνη την εποχή είχαν σχηματιστεί μερικά από τα πρώτα σερβικά κρατίδια, των οποίων η εκκλησιαστικο-πολιτισμική συγκρότηση παραμένει άγνωστη, παρόλο που παρατηρούνται τα ίχνη της δράσης των Σλάβων αποστόλων Κυρίλλου και Μεθοδίου και των μαθητών τους.

Η καθοριστική ώθηση για το ξεκίνημα του πιο ισχυρού δεσμού με το Βυζάντιο και τον πολιτισμό του ξεκίνησε εκ μέρους της Σερβίας, από την μεριά του Μεγάλου Ζουπάνου Στέφανου Νεμάνια (1166-1196). Στην ουσία, αυτή ήταν μια πολιτική απόφαση, ενώ όσον αφορά τα πολιτισμικά «συμφραζόμενα» την ιδιαίτερη σημασία είχε η ίδρυση της σερβικής Μονής Χελανδαρίου στο Άγιον Όρος, μέσω της οποίας εισέρχονταν πολλές και ποικίλες πνευματικές, λογοτεχνικές και καλλιτεχνικές επιρροές. Ωστόσο, ακριβώς εκεί, στο χελανδαρινό χρυσόβουλο του Νεμάνια, έχουν τεθεί οι βασικότερες αρχές της σερβικής αυτεξουσίας, η οποία θα αναπτυχθεί κατά την εποχή των κληρονόμων του κατά τον 13^ο αιώνα.

Εν τω μεταξύ, στην πολιτική του κράτους σαν να υπερτέρησε η ανάγκη για τη σύνδεση με τη Δύση, και η κοκεταρία με τους ηπειρώτικους Αγγέλους σταμάτησε το 1219 –τότε που είχαν παρακάμψει την Αρχιεπισκοπή της Αχρίδας και η ανεξαρτησία της σερβικής Εκκλησίας δόθηκε από την ανταγωνιστική Νίκαια. Όταν έγινε σαφές ότι η ίδρυση του διεθνώς αναγνωρισμένου Κράτους και της Εκκλησίας ζητάει ευρύτερη ρύθμιση της δικαστικής ζωής, κάτω από τη ματιά του Σάββα μεταφράζεται εξ ολοκλήρου ένας βυζαντινός Νομοκανόνας (Κρμτσίγια – σερ. Κρмчија, Ζαконоπράβιλο – σερ. Ζαконоправило), ο οποίος αποτέλεσε το θεμέλιο και την πηγή της νομοθεσίας στη Σερβία. Ταυτόχρονα,

όμως, η ντόπια επινοητικότητα συμπληρώνει και προσαρμόζει τα παραληφθέντα, ειδικά σε περιπτώσεις όταν έρχεται στο προσκήνιο το δικό της πολιτικό ενδιαφέρον.

Η αγιογραφική λογοτεχνία παρουσιάζει υψηλό βαθμό πρωτοτυπίας, αναπτύσσοντας ένα ολόκληρο λογοτεχνικό είδος των βασιλικών (ή των αρχιεπισκοπικών) αγιο-βιογραφιών, το οποίο στο Βυζάντιο πρακτικά δεν υπήρχε. Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι υπήρχε έντονη επιρροή από το Άγιον Όρος. Για αυτόν τον λόγο δεν μας εκπλήττει η εμφάνιση και η ενίσχυση του Ησυχασμού στη Σερβία, έτσι ώστε η χώρα, παρόλες τις ιστορικές και ζωτικές τις σχέσεις με τη Δύση, ήταν ο πιο σκληρός αντίπαλος της εκκλησιαστικής ένωσης και το 1274, και το 1339.

Παρόλο που οι σερβικές κατακτήσεις των βυζαντινών εδαφών άρχισαν να γίνονται όλο και πιο συνεχόμενες και εντατικές, στις περιοχές που τυπικά άλλαξαν τον ηγεμόνα κρατήθηκε ο βυζαντινός τρόπος διοίκησης και είσπραξης εισόδων, πολύ συχνά κρατούνταν ακόμα και οι μέχρι τότε φορείς της βυζαντινής εξουσίας. Τυπικά, ο Κράλης Μιλούτιν (1282-1321) πήρε τα κεκτημένα εδάφη σαν προίκα μαζί με το χέρι της κόρης του αυτοκράτορα, και ουσιαστικά ήταν ο πρώτος Σέρβος ηγεμόνας ο οποίος ξεκίνησε με ένα είδος «κατακτήσεων» της Αυτοκρατορίας από μέσα. Ο Ντούσαν (1331-1355) συνέχισε αυτή την πολιτική με ακόμα μεγαλύτερη ορμή. Το αποτέλεσμα ήταν η άνοδος του στο αυτοκρατορικό αξίωμα -κάτι που από ιδεολογική και θεσμική σκοπιά έκανε όλο το κράτος να γίνει πιο πολύ βυζαντινό παρά σερβικό δημιούργημα.

Ακριβώς αυτή ήταν η στιγμή για την άσκηση της μεγαλύτερης βυζαντινής επιρροής σε πολλές πλευρές της ζωής στη Σερβία, αλλά η πραγματική ενσωμάτωση των δύο κοινωνιών δεν έγινε. Με την απώλεια του αυτοκρατορικού θρόνου η Σερβία γύρισε σε προηγούμενη κατάσταση του ακόλουθου του Βυζαντίου, μπορεί ακόμα και σε πιο έντονο βαθμό, διότι είχε εξαφανιστεί κάθε συμπλοκή λόγω της αλλαγής ολόκληρης της γεωπολιτικής σύστασης στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ο ιστορικός κύκλος όσον αφορά την βυζαντινή επιρροή στην Σερβία τελικά έκλεισε.

Στη συνέχεια, ο *Δημήτριος Β. Γόνης*, ομότιμος καθηγητής ΕΚΠΑ ανέγνωσε την ανακοίνωσή του με θέμα: «*Η απάντηση του Τυρνόβου Ευθυμίου στο ερώτημα του μοναχού Κυπριανού για τη γονυκλισία*», όπου επισημαίνεται ότι ερευνάται η απάντηση του πατριάρχη Τυρνόβου Ευθυμίου στο ερώτημα του μοναχού Κυπριανού περί γονυκλισίας (αν πρέπει να μη γίνεται κλίση γονάτων κατά τις ημέρες της Πεντηκοστής και το Δωδεκαήμερο των Χριστουγέννων και στο ναό και στα κελλιά). Διαπιστώνεται ότι ο Ευθύμιος απαντά θετικά, στηριζόμενος σε τρεις κανόνες της Εκκλησίας (90ό της Πενθέκτης Οικουμενικής, 91ο του μεγάλου Βασιλείου και 20ό της Α΄ Οικουμενικής) και σε απόψεις δύο Πατέρων της Εκκλησίας (Επιφανίου Σαλαμίνας Κύπρου και Ιωάννου του Νηστευτή). Στην απάντησή του ο Ευθύμιος αποφεύγει να διευκρινίσει το ερώτημα αν επιτρέπεται η γονυκλισία στα κελλιά, ενώ το κλίνει γόνυ περιορίζεται στις Κυριακές και τις ημέρες της Πεντηκοστής και ο ίδιος προσωπικά δεν κάμνει λόγο για αποφυγή της γονυκλισίας κατά το Δωδεκαήμερο της του Χριστού Γεννήσεως.

Ακολούθησε ο *Sergejus Temčinas*, καθηγητής, κύριος Ερευνητής του Ινστιτούτου Λιθουανικής Γλώσσας, Βίλνιους, ο οποίος ασχολήθηκε με το θέμα: «*Συσχετισμός μεταξύ εκκλησιαστικής σλαβονικής*

και βυζαντινής υμνογραφίας», όπου τονίστηκε ιδιαίτερα ότι οι έρευνες των τελευταίων δεκαετιών έφεραν στο φως πολυάριθμα σλαβικά υμνογραφικά έργα με σλαβονικές ακροστιχίδες που αποδίδονται στον Κλήμη της Αχρίδας, στον Κωνσταντίνο της Πρεσλάβας, στον Ναούμ της Αχρίδας και σε άλλους Σλάβους (κυρίως Βούλγαρους) υμνογράφους της παλαιότερης εποχής της μεσαιωνικής Εκκλησιαστικής Σλαβονικής λογοτεχνίας. Αυτό έκανε πιο επίκαιρο το πρόβλημα οριοθέτησης των μεταφρασμένων και πρωτότυπων έργων στη σλαβική υμνογραφία.

Με τον τρόπο αυτό παραδοσιακά θεωρείται ότι η πρωτότυπη σλαβική υμνογραφία έχει τα εξής χαρακτηριστικά: α) δεν έχει βυζαντινές αντιστοιχίες, β) είναι αφιερωμένη στους Σλάβους Αγίους, γ) φέρει σλαβονικές ακροστιχίδες.

Η εισήγηση επεσήμανε τις νέες τάσεις στη σύγχρονη μελέτη της εκκλησιαστικής σλαβονικής υμνογραφίας, οι οποίες οδήγησαν στην ανακάλυψη απολύτως νέων απροσδόκητων φαινομένων. Πρώτον, η χρήση της μεθόδου της αντίστροφης μετάφρασης από τα Σλαβονικά στα Ελληνικά, των αρχικών λέξεων των τροπαρίων σε μερικούς υμνογραφικούς κανόνες, μας βοήθησε να ανακατασκευάσουμε τις αρχικές ελληνικές ακροστιχίδες που αποδεικνύουν τη βυζαντινή προέλευση των κανόνων που παραδοσιακά αναγνωρίστηκαν ως πρωτότυπα σλαβικά έργα. Δεύτερον, ανακαλύφθηκε μία άγνωστη μέχρι τότε μέθοδος σύνθεσης σλαβικής υμνογραφίας, δηλαδή η αφιέρωση στους Σλάβους Αγίους ορισμένων βυζαντινών υμνογραφικών έργων που είχαν γραφτεί για άλλους (όχι Σλάβους) Αγίους. Τρίτον, ένας άλλος προηγουμένως άγνωστος τρόπος σύνθεσης σλαβικής υμνογραφίας είναι η επεξεργασία βυζαντινών υμνογραφικών έργων που «σε δεύτερη χρήση» προσαρμόστηκαν προς την τιμή Σλάβων Αγίων ή εορτών.

Ως αποτέλεσμα μπορεί να τεκμηριωθεί το συμπέρασμα, ότι η εκκλησιαστική σλαβονική υμνογραφία βασίζεται στη βυζαντινή σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ' ό,τι πίστευαν προηγουμένως.

Στη συνέχεια ο *Christian Hannick*, ομότιμος καθηγητής Σλαβικής Φιλολογίας Πανεπιστημίου Würzburg, στην ανακοίνωσή του με θέμα: «*Το Τακτικόν του Νίκωνος του Μαυρορείτου στην σλαβική παράδοσιν*» ανέλυσε και αξιολόγησε το ενθέματι «Τακτικόν», του οποίου η ελληνική έκδοση πήρε την τελική της μορφή το 1100, μεταφράστηκε στη σλαβική εκκλησιαστική παράδοση το τελευταίο τέταρτο του 14ου αι., σε ένα αθωνικό μοναστήρι και σύμφωνα με τη μεσαιωνική βουλγαρική. Από αυτή τη μορφή τρία χειρόγραφα από εκείνη την εποχή διατηρούνται και προσεγγίζουν το ένα το άλλο όσον αφορά στο κείμενο. Το κείμενο αυτής της μεσαιωνικής βουλγαρικής μορφής πέρασε στο Novgorod το 1937, αντιγράφηκε και προσαρμόστηκε στη ρωσική σύνταξη. Αυτή η σύνταξη γνώρισε μία μεγάλη διανομή σε χειρόγραφη μορφή μέχρι την έκδοση του *Росаев* το 1795.

Ακολούθησε ο *Ηλίας Ευαγγέλου*, αναπληρωτής καθηγητής Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ, ο οποίος, στην εισήγησή του με θέμα: «*Από τον Ησυχασμό στη Φιλοκαλία. Η μυστική παράδοση του Ανατολικού Χριστιανισμού από τον 14^ο ως τον 18^ο αιώνα και το Άγιον Όρος*», αξιολόγησε τη μυστική παράδοση του Ανατολικού Χριστιανισμού η οποία συνυφαίνεται με τη ζωή της Εκκλησίας και ειδικότερα με την εμφάνιση και εξέλιξη του μοναχισμού στην ανατολική γωνιά της Μεσογείου.

Διατυπώθηκε ότι στα τέλη του 13^{ου} και κυρίως τον 14^ο αιώνα η μυστική αυτή παράδοση εμφανίστηκε ως αποκρυσταλλωμένη πνευματική εμπειρία, η οποία αποτυπώθηκε στη συνείδηση της Εκκλησίας ως Ησυχασμός. Στη διαδικασία κωδικοποίησης και αποτύπωσης της μυστικής εμπειρίας του Ησυχασμού, το Άγιον Όρος με το κύρος του ως μεγάλου μοναστικού κέντρου του Ορθόδοξου Ανατολικού Χριστιανισμού έπαιξε καθοριστικό ρόλο.

Έτσι, ο Ησυχασμός βγήκε έξω από τα στενά όρια του μοναχικού κόσμου και καθιερώθηκε στην εκκλησιαστική και κοινωνική ζωή τόσο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όσο και των υπολοίπων χριστιανικών κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, τα οποία είχαν συνδεθεί και ακολουθούσαν την Παράδοση της Κωνσταντινούπολης.

Ο Ησυχασμός κυριάρχησε σε ολόκληρο τον ορθόδοξο κόσμο και συνέβαλε καίρια στη υπέρβαση των σχισμάτων που τον ταλαιπωρούσαν και τον κρατούσαν διαιρεμένο και παράλληλα ενοποίησε τη λατρευτική του και γενικότερα την πνευματική του εμπειρία ενισχύοντας σημαντικά το αίσθημα της ομοδοξίας. Η καταστροφική οθωμανική επέλαση οδήγησε όχι μόνο στην υποταγή των χριστιανικών κρατών της Χερσονήσου του Αίμου αλλά και στην απομάκρυνση του Ησυχασμού από το κοινωνικό και εκκλησιαστικό προσκήνιο. Η μυστική εμπειρία οπωσδήποτε δεν λησμονήθηκε και δεν εξαφανίστηκε.

Η ανακοίνωση του *Βλασίου Ιω. Φειδά, ομότιμου καθηγητή του ΕΚΠΑ*, με θέμα: «*Ο Αγιορείτης μοναχός Μάξιμος ο Γραικός, ο Φωτιστής των Ρώσων*», αναγνώστηκε, λόγω κωλύματος του εισηγητή, από τον καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. Κωνσταντίνο Π. Χρήστου. Υποστηρίχθηκε ότι ο αγιορείτης μοναχός *Μάξιμος ο Γραικός*, κατά κόσμον *Μιχαήλ Τριβώλης*, υπήρξε μία από τις σημαντικότερες πνευματικές προσωπικότητες της μεταβυζαντινής περιόδου, αφ' ενός μεν γιατί *συνέδεσε τις νέες ιδέες του αναγεννησιακού Ουμανισμού της Ιταλίας με την ανθρωπολογία της ορθόδοξου Πατερικής παραδόσεως*, αφ' ετέρου δε γιατί *μετέδωσε τη νέα αυτή προοπτική της αποστολής της ορθόδοξου θεολογίας στην ανανέωση του εκκλησιαστικού και του πνευματικού βίου της Ρωσσίας*, υπό ιδιαιτέρως αντίξοες ή και τραγικές συνθήκες.

Η ακλόνητη προσήλωσή του στις καθιερωμένες αρχές της *Πατερικής παραδόσεως* εξηγεί το *ενδιάθετο αντιπαπικό ή και αντιλατινικό του φρόνημα*, το οποίο αφ' ενός μεν απέκλειε την παντελώς *αβάσιμη υπόθεση για τη δήθεν προσχώρησή του ως δοκίμου ή και ως μοναχού στη Μονή του αγίου Μάρκου των Καρτουσιανών της Φλωρεντίας*, αφ' ετέρου δε εξηγεί τα *έντονα αντιπαπικά και φιλορθόδοξα αισθήματα όλων των ουμανιστών προσωπικών του φίλων της Ιταλίας*.

Πράγματι, με την ίδια προσήλωση και τα ίδια ορθόδοξα θεολογικά κριτήρια αφιερώθηκε στη δύσκολη αποστολή του όχι μόνο *για τη διόρθωση ή τη μετάφραση από τα ελληνικά χειρόγραφα των αλλοιωμένων με εσφαλμένες ερμηνείες ή προσθήκες ρωσικών Λειτουργικών Βιβλίων*, αλλά και για το πλούσιο συγγραφικό του έργο για την αφύπνιση της αχρειωμένης συνειδήσεως της πνευματικής ηγεσίας του ρωσικού λαού από το λήθαργο της μακράς μογγολικής κυριαρχίας (1240-1462).

Συνεπώς, η αυθαίρετη, άδικη και αντικανονική συνοδική καταδίκη του αγίου Μαξίμου (1525), *με τις εξοντωτικές μάλιστα ποινές της ισόβιας σιδηροδέσμιας εγκαθειρξέως και της αυστηρής ισόβιας ακοινωνησίας*, ήταν μία επίμονη αξίωση των *πλουτομανών μοναχών* της πανίσχυρης Μονής

Βολοκολάμσκ (Ιωσηφίτες) για να εξουδετερωθεί η μεγάλη πνευματική του επιρροή στους *ακτήμονες αναχωρητές* («ζαβολγείους»), γι' αυτό η *ισόβια σιδηροδέσμια εγκάθειρξή του* (1525-1556) έκανε αισθητότερες τόσο *τη μαρτυρική αγιότητα του βίου του*, όσο και *την πνευματική ακτινοβολία του* για τον φωτισμό του ευλαβούς ρωσικού λαού.

Στη συνέχεια ο *Συμεών Πασχαλίδης*, καθηγητής της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. ανέπτυξε την εισήγησή του με τον τίτλο *"Επισημάνσεις για την συμβολή του Αγίου Όρους στην διαμόρφωση του Μοναχισμού στον σλαβικό κόσμο"*, στην οποία σκιαγραφούνται ορισμένες πτυχές αυτής της σχέσεως και της συμβολής του Αγίου Όρους στη διαμόρφωση του μοναχισμού στον σλαβικό κόσμο και επισημαίνονται κάποια καίρια σημεία για την ανάπτυξη αυτής της σχέσεως, με τα οποία ασχολήθηκε, κάποτε εκτενώς και άλλοτε ακροθιγώς, και ο αείμνηστος καθηγητής Ταχιάος.

Στο πλαίσιο της αναδείξεως του Αγίου Όρους ως ενός πρότυπου ασκητικού χώρου οικουμενικής εμβέλειας για τους απανταχού χριστιανούς καταγράφεται καταρχήν η έλευση του πρώτου σλαβικής καταγωγής ασκητή στις αρχές του 11ου αι., του οσίου Αντωνίου του Ρώσου. Η παρουσία του και η ασκητική μύησή του στο Άγιον Όρος θα επιδράσει καταλυτικά στη λειτουργία του ορθόδοξου μοναχισμού στη Ρωσία, μετά την ίδρυση της ιστορικής Λαύρας των σπηλαιών του Κιέβου από τον ίδιο.

Ο μοναχός Αντώνιος υπήρξε, ως γνωστόν, ο ιδρυτής της σπηλαιωτικής Λαύρας του Κιέβου και εισηγητής της ασκητικής ζωής στη Ρωσία. Η σημαντικότερη ιστορική πηγή για τον βίο του οσίου Αντωνίου και τη σχέση του με το Άγιον Όρος είναι το Χρονικόν του Νέστωρος, ενώ για την ίδρυση της Λαύρας οι σχετικές διηγήσεις έχουν συγκεντρωθεί σε μία μεσαιωνική ρωσική συλλογή του 13ου αι. Paterik.

Το Άγιον Όρος θα καταστεί, ως γνωστόν, πνευματικό κέντρο για την ανάπτυξη του μοναχισμού και σε όμορα προς το Βυζάντιο κράτη, όπως η Ιβηρία, η Σερβία και η Βουλγαρία, ιδίως μετά την έλευση σε αυτό των κτητόρων των Μονών Ιβήρων και Χιλανδαρίου, των οσίων Ιωάννη, Ευθυμίου και Γεωργίου στα τέλη του 10ου αι., του αρχιεπισκόπου Σερβίας αγίου Σάββα και του πατέρα του οσίου Συμεών του Μυροβλήτη τον 13ο αι.

Με μοναδική ίσως εξαίρεση τον βουλγαρικής καταγωγής όσιο Κοσμά τον Ζωγραφίτη, ο οποίος θα παραμείνει στο Άγιον Όρος ως το οσιακό τέλος του το οποίο συμπίπτει με το τέλος της βυζαντινής ιστορίας του Αγίου Όρους, ένας σημαντικός αριθμός ασκητών από διάφορες σλαβικές χώρες θα συνεχίσει να καταφθάνει στον ιερό Άθωνα και καθ' όλη την περίοδο της οθωμανικής κατοχής του.

Μνημονεύονται ενδεικτικά ο όσιος Διονύσιος του Ροστώφ, Αρσένιος Κονέφσκι και Νείλος Σόρσκι, ιδρυτές σπουδαίων μοναστικών κέντρων στη ρωσική γη κατά τον 15ο και 16ο αι. Μία δε από τις σημαντικότερες μορφές υπήρξε ο ουκρανικής καταγωγής όσιος Παΐσιος Βελισκόφσκι.

Επισημαίνεται επίσης ότι καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση του σλαβικού μοναχισμού αποτελεί η ύπαρξη δεκάδων, ίσως και εκατοντάδων μετοχίων, που δημιουργήθηκαν από αγιορειτικές μονές, φαινόμενο που εμφανίζεται πολύ πρώιμα, ήδη από την εποχή των κτητόρων των πρώτων κοινοβίων και εξελίσσεται καθ' όλη τη βυζαντινή και μεταβυζαντινή περίοδο.

Η παρουσία λογίων μοναχών στα αγιορειτικά μετόχια ήταν ιδιαίτερα έντονη με ενδεικτική μνημόνευση τη χαρακτηριστική περίπτωση του αρχιμανδρίτη Διονυσίου Ιβηρίτη, δευτέρου ηγουμένου του Ιβηρίτικου μετοχίου-μονής του Αγίου Νικολάου στη Μόσχα, απέναντι από το Κρεμλίνο.

Έτσι, με τις επισημάνσεις αυτές διαφάνηκε ικανοποιητικά ο καθοριστικός ρόλος του Αγίου Όρους και της μακραίωνης αθωνικής παραδόσεως στη διαμόρφωση του μοναχισμού στον σλαβικό κόσμο.

Ακολούθως ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Μακεδονίας *Κωνσταντίνος Νιχωρίτης* διατύπωσε την εισήγηση με θέμα: «*Η αγιολογική Κυριλλομεθοδιανή Παράδοση της Αχρίδος στο Άγιον Όρος*», όπου γίνεται αναφορά στη συμβολή του Αγίου Όρους στη διάδοση της τιμής και προσκύνησης αγίων της Αχρίδος και πιο συγκεκριμένα του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος. Εστιάζεται η προσοχή μας στο υπ' αρ. 198 χφ. της Ιεράς Μονής Δοχειαρίου. Το χφ. αυτό είναι αγιορείτικο και περιέχει αγιολογικά κείμενα για τους αγίους Κλήμη Αχρίδος, Έρασμο "Λυχνίδος" (τρία έργα), Νεκτάριο τον Αθωνίτη (Μοναστηριώτη) και τον Κωνσταντίνο Καβάσιλα, αρχιεπίσκοπο Αχριδών. Κάτι ανάλογο την περίοδο αυτή στον τομέα της τέχνης είναι το παρεκκλήσι του Τιμίου Προδρόμου στο Πρωτάτο. Εκεί συναντάμε σε τοιχογραφίες του 1526 πρόσωπα αγίων της Αχρίδος, όπως των αγίων: Κλήμεντος, Εράσμου, Θεοφυλάκτου, Κωνσταντίνου Καβάσιλα κ.ά., που πιστοποιούν την Αθωνίτικη αυτή παράδοση της Αχρίδος, δηλ. τους δεσμούς μεταξύ των λαών της Βαλκανικής Ορθοδοξίας.

Το υπ' αριθ. 73 (Λάμπρου 2747) χφ. της Βιβλιοθήκης της Ι.Μ. Δοχειαρίου, που περιέχει αντίγραφο του Εκτενούς βίου του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος, καθώς και το υπ' αριθ. 198 χφ. προέρχονται από το Δοχειαρίτικο Κελί των Καρυών, το επονομαζόμενο του «Κωφού». Μεταγενέστερη έρευνα υπέδειξε τη συμβολή λογίων που εργάστηκαν εδώ και κατάγονταν από την Αχρίδα. Σ' αυτό το Κέντρο εργάστηκε και ο Άγιος Μάξιμος ο Γραικός, ο οποίος συνέταξε τον Βίο και την Ακολουθία του Αγίου Εράσμου Λυχνίδος.

Τέλος, η ανακοίνωση εστιάζει σε όλα τα αθωνίτικα αντίγραφα του Εκτενούς, του Συντόμου Βίου και της Ακολουθίας του αγίου Κλήμεντος Αχρίδος και καταλήγει στην κοινή προέλευση της συγγραφής τους (δηλ. ότι προήλθαν από τους πιο πάνω λογίους).

Η *Χρυσάνθη Μαυροπούλου-Τσιούμη*, ομότιμη καθηγήτρια Φιλοσοφικής Σχολής ΑΠΘ, ασχολήθηκε ειδικότερα με το θέμα: «*Η ματιά του βυζαντινού ζωγράφου κατά την εικονογράφηση των βυζαντινοσλαβικών συγκρούσεων και ο τρόπος απόδοσής τους. Η περίπτωση της Σύνοψης Ιστοριών του Ιωάννου Σκυλίτη*». Διατυπώθηκε ότι στόχος της ανακοίνωσης αυτής είναι να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο αποδίδονται ζωγραφικά οι συγκρούσεις ανάμεσα σε Βυζαντινούς και Σλάβους και τα συναισθήματα τα οποία προκαλούν οι απεικονίσεις.

Εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου ομιλίας επιλέχτηκε να παρουσιασθούν οι απεικονίσεις στη Σύνοψη Ιστοριών του Ιωάννη Σκυλίτη, στην οποία τα αναφερόμενα γεγονότα φθάνουν ως το 1055. Κατά την εξέταση των σωζομένων απεικονίσεων διαπιστώνεται ότι υπάρχει μια τυποποίηση στην απόδοση κάθε σύγκρουσης με έμφαση στις νίκες των βυζαντινών χωρίς όμως να αποσιωπούνται και οι ήττες. Η απόδοση χωρίς μεγάλες δυνατότητες να εκφραστούν συναισθήματα περιορίζεται στις δύο

αντίπαλες ομάδες ορμητικών έφιππων πολεμιστών, συγκεντρωμένων σε δύο πλευρές με νεκρούς στην κάθε πλευρά. Είτε τα γεγονότα αναφέρονται πριν από τον εκχριστιανισμό των Σλάβων είτε μετά, η αντιμετώπιση παραμένει ίδια χωρίς διάθεση υποτίμησης ή μίσους απέναντι στον αντίπαλο. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια ερμηνείας του τρόπου απεικόνισης.

Ακολούθησε ο *Svetoslav Ribolov*, αναπληρωτής καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Σόφιας «St. Kliment Ohridski», ο οποίος ανέγνωσε την εισήγησή του με θέμα: «*Μεταφράσεις των Ελλήνων Πατέρων στο Α΄ Βουλγαρικό Βασίλειο*», όπου υποστηρίζεται ότι σχηματίζεται ένας ευρύς κύκλος μεταφράσεων των πατερικών πηγών. Πραγματοποιήθηκαν μεταφράσεις πατερικών κειμένων αγιογραφικού, λειτουργικού, κανονικού, δογματικού και ασκητικού χαρακτήρα.

Πρόκειται για κανονικό μεταφραστικό πρόγραμμα, το οποίο έχει ιεραποστολικούς στόχους, κατευθυνόμενος στον σλαβικό πληθυσμό του βασιλείου, ο οποίος εντοπίζεται στη Χερσόνησο του Αίμου αλλά και σε πιο βόρειες περιοχές ακόμα και σε περιοχές της κεντρικής Ευρώπης, οι οποίες επιβλέπονταν από την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης.

Σύμφωνα με το παραπάνω πρόγραμμα ο Βούλγαρος μεταφραστής του μεσαίωνα από μια πλευρά διακατεχόταν απ' τις προτιμήσεις του προς συγκεκριμένους συγγραφείς και τα αναγνώσματά του από την πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ακολουθώντας τη δική της λειτουργική πρακτική, απ' την άλλη πλευρά έπρεπε να συμμορφωθεί με την ποικιλία αναγκών του ποιμνίου. Είναι σίγουρο ότι ακόμα απ' αυτή τη πρώιμη περίοδο παρατηρείται μια προτίμηση ανάγνωσης της μοναχικής ασκητικής γραμματείας, η οποία αποκαλύπτει τη γοητεία της μοναστηριακής ζωής όπως παρουσιάζεται στην Κωνσταντινούπολη.

Σχετικά με τη λειτουργική γραμματεία αναμφίβολα ακολουθείται το Κωνσταντινοπολίτικο τυπικό. Αρχικά μεταφράζονται τα λειτουργικά κείμενα των πιο σημαντικών εορτών, ενώ ακολούθως τα κείμενα ολόκληρου του έτους. Αυτό το γεγονός μαρτυρεί για την παράλληλη με τη σλαβική γλώσσα χρήση στη λειτουργία της παραδοσιακής για τον τόπο ελληνικής γλώσσας, η οποία σε περιοχές με κυρίαρχο σλαβικό πληθυσμό αντικαταστάθηκε σταδιακά απ' τη γλώσσα που ήταν πιο κοντά στο σλαβικό ποίμνιο. Αναμφίβολα ο Βούλγαρος κληρικός και μορφωμένος χριστιανός του Μεσαίωνα φαίνεται παρών ήδη από την εποχή του Α΄ Βουλγαρικού Βασιλείου με υπέροχα υποδείγματα στην αγιοπατερική γραμματεία γραμμένα στη δική του γλώσσα, ένα γεγονός, το οποίο επηρεάζει εξαιρετικά την ανάπτυξη της βουλγαρικής γλώσσας ανά τους αιώνες.

Στη συνέχεια ο *Ιωάννης Κακριδής*, καθηγητής Σλαβικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Βέρνης ασχολήθηκε με τη σημασιολογική ερμηνεία της εκφράσεως: «*Τί σημαίνει η έκφραση na vodaγ desъдоγ nucatu στον Εκτενή βίο του αγίου Κυρίλλου;*»

Στο 14^ο κεφάλαιο του *Εκτενούς Βίου του αγίου Κυρίλλου*, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ ο Γ΄ προτείνει στον Κύριλλο να αναλάβει την αποστολή στη Μοραβία. Στη συζήτηση που ακολουθεί, ο Κύριλλος μεταξύ άλλων λέει: "Ποιός μπορεί να γράψει πάνω στο νερό (na vodaγ desъдоγ писати) και να αποκτήσει τη φήμη του αρετικού;"

Η έκφραση на водоу бесѣдоу писати που χρησιμοποιεί ο Κύριλλος στην απάντησή του είναι μετάφραση του αρχαιοελληνικού ιδιωτισμού *έν ύδατι γράφειν*, ευρύτατα διαδεδομένου κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Αξίζει να προσεχτεί ότι ο ιδιωτισμός *έν ύδατι γράφειν* χρησιμοποιείται ήδη στον πλατωνικό *Φαίδρο* στα πλαίσια μιας συζήτησης γύρω από το πρόβλημα της γραφής (276c).

Στην ανακοίνωσή αυτή απαριθμούνται οι κυριότερες ερμηνείες που έχουν δοθεί στη φράση του αγίου Κυρίλλου και δόθηκε μια ιδιαίτερα αξιόλογη επισκόπηση των επιχειρημάτων που στηρίζουν κάθε μια απ' αυτές.

Ακολούθησε η καταληκτήρια εισήγηση του *Μιχαήλ Τρίτου* καθηγητή της Θεολογικής Σχολής Α.Π.Θ. με θέμα: «*Οι Θεσσαλονικείς ιεραπόστολοι Κύριλλος και Μεθόδιος και το πρόβλημα του εθνικισμού στα Βαλκάνια*», οι οποίοι παραμένουν σύμβολα προβολής της οικουμενικότητας του Χριστιανισμού, σεβασμού της ετερότητας ατόμων και λαών και κυρίως υπερβάσεως του εθνικισμού. Όταν μιλάμε για εθνικισμό εννοούμε την υπερτόνιση συγκεκριμένης εθνικής ταυτότητας και τη συνακόλουθη υποτίμηση κάθε άλλου εθνικού συνόλου. Στον βαλκανικό χώρο ο εθνικισμός ήλθε στην επικαιρότητα μετά την αποκατάσταση των θρησκευτικών ελευθεριών στις χώρες της Χερσονήσου του Αίμου και έφερε στην επικαιρότητα εθνικιστικές αντιθέσεις, που είχαν λησμονηθεί κάτω από την καταπίεση και την ιδεολογική μονολιθικότητα του υπαρκτού σοσιαλισμού.

Υποστηρίζεται έτσι ότι ο εθνικισμός έρχεται σε πλήρη αντίθεση με το κήρυγμα της παγκοσμιοτητας και υπερφυλετικότητας της εν Χριστώ σωτηρίας. Οδηγεί σε σχίσματα που προσβάλουν την ενότητα και την οικουμενική αποστολή της Εκκλησίας.

Ο βαλκανικός χώρος γεύθηκε παλαιότερα και πρόσφατα τους πικρούς καρπούς της εμπλοκής της Εκκλησίας σε εθνικιστικές κινήσεις. Ενδεικτικά αναφέρουμε το βουλγαρικό σχίσμα, το πρόβλημα της σχισματικής Εκκλησίας των Σκοπίων και τις κινήσεις της Ρουμανικής Εκκλησίας.

Γενικά, οι τοπικές αυτοκέφαλες Εκκλησίες δεν επιτρέπεται σε καμιά περίπτωση υπό την επήρεια του εθνικιστικού πνεύματος να διασπών το ενιαίο σώμα της Εκκλησίας του Χριστού, γιατί ο χαρακτήρας της ορθόδοξης Εκκλησίας είναι οικουμενικός και παγκόσμιος και δεν περιορίζεται σε στενά τοπικά και χρονικά όρια.

Θα μπορούσε μετά από την θαυμάσια, περιεκτική και πρωτότυπη αναφορά στα ειδικότερα θέματα των εισηγήσεων, να θεωρηθεί ως μορφή μικρού συμπεράσματος ότι η ουσιαστική διείσδυση των έργων των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στην κοινωνία των Σλάβων ξεπέρασε τον αρχικό στόχο του Βυζαντίου και εμπέδωσε το έργο της βυζαντινής γραμματείας, θεολογικής, εκκλησιαστικής, βυζαντινορωμαϊκής κ.ά.